

JUHÁSOVÁ, Jana: LITANICKÁ FORMA OD AVANTGARDY PO SÚČASNOSŤ. Ružomberok : Verbum, 2018. 224 s.

Anna Bukovinová

Najnovšia monografia Jany Juhásovej je súčasťou komplexnejšieho výskumného projektu zameraného na sledovanie podôb a premien spirituálnych žánrov v kontexte slovenskej poézie 20. a 21. storočia. Predmetom bádateľkinho dlhodobého záujmu je predovšetkým vzťah medzi kresťanskou tradíciou, ako inšpiračným zdrojom literárnej tvorby, a spirituálnou poéziou, ale pri výskume berie do úvahy aj diela autorov, ktorí programovo inklinujú k odlišným básnickým koncepciám. Podobne ako v publikácii *Od symbolu k latencii. Spirituálna téma a žáner v súčasnej slovenskej poézii* (2016) sa orientuje na básnické texty, ktoré námetovo alebo poetologicky súvisia s pretextami kresťanskej proveniencie. Zatiaľ čo v prvom prípade bola ťažiskom výskumu textová matica modlitby Pater noster, v aktuálnej knihe je v centre pozornosti litanická žánrová forma a jej básnické aktualizácie.

Keďže v slovenskom literárnovednom priestore doposiaľ neexistuje súborná monografia reflektujúca uvedenú problematiku a záujem o litanickú formu sa prejavuje iba v rovine individuálnych výskumných aktivít (prípadne ide o „sprievodné“ zistenia v rámci odlišného výskumného zamerania), autorka v publikácii nadväzuje nielen na závery domácich, ale najmä zahraničných bádateľov. Z okruhu slovenských literárnovedných prác bola pre ňu kľúčová štúdia Pavla Winczera *Litanická forma a Halasove staré ženy* (1969) a výklad mariánskych litánií (*Litánie loretánske*, 1998) od Jozefa Kútnika Šmálova (text bol napísaný už v roku 1974 a do oficiálneho obehu sa dostal s oneskorením). Okrem

toho pôsobili na bádateľku inšpirujúco najmä práce Jána Zambora, Petra Zajaca, Miroslava Červenku, Tibora Žilku a Daniely Hodrovej, od ktorej prevzala termíny vzťahujúce sa na univerzálne textové štruktúry a následne ich aplikovala na litanickú formu („text-prúd“ spojený s linearitou, „text-tkanina“ vyznačujúci sa nelinearitou a mnohorozmernosťou). K ďalším relevantným zdrojom, ktoré výrazne ovplyvnili metodologické konštituovanie výskumu, patrí kolektívny medzinárodný zborník *Litanic verse I. Origines, Iberia, Slavia et Europa Media* (2016) venovaný skúmaniu litanickej formy v stredo-európskom kontexte. Do grantového projektu vedeného poľským genológom a verzológom Witoldom Sadowskim sa zapojili viacerí výskumníci (napr. Małgorzata Gorczyńska, Emilian Prałat, Jacek Głazewski, Ágnes Czövek), ale J. Juhásová „zužitkovala“ predovšetkým podnety z prác W. Sadowského (okrem menovaného zborníka sa inšpirovala aj jeho knihou *Litania i poezja*, 2011) a poľskej bohemistky M. Gorczyńskiej („*Krleš! Krleš! Krleš!*“ *Litany and its Derivates in Czech Literature to the 1930s*, 2016). Aj napriek povedomiu o kontinuite s realizovanými výskumami si však autorka vypracovala vlastnú koncepciu, ktorá zohľadňuje špecifický charakter slovenskej avantgardy, ideologicky podmienenej tvorby v prednovembrovom období i osobitosti súčasnej slovenskej poézie. Na základe toho sa čiastočne odkláňa od názorov literárnych vedcov bazirujúcich na dôkladnom zachovávaní náboženského pretextu v básnickej tvorbe (napr. Jan Mukařovský) a prikláňa sa

320 ku genetickej koncepcii žánru W. Sadowského umožňujúcej širší výber textových materiálov.

Bádatelka sa v práci zameriava na poetologicko-žánrové a sémantické analyticko-interpretáčnej čítanie básnických textov v „dejinných a kultúrnych pohyboch“ (s. 7). Uplatňovanie tohto diachrónneho aspektu sa prejavuje zacieľením na poetiku „skupinových programov, generačných a nadgeneračných tendencií“ (tamže), ktoré J. Juhásová uprednostňuje pred detailným skúmaním individuálnych autorských realizácií, prípadne jednotlivých autorských dielní. Východiskom uvedeného prístupu je historická poetika A. N. Veselovského a D. S. Lichačova. Rovnako ako v predošlej monografii aj tu autorka funkčne pracuje s intermediálnym princípom rešpektujúcim presahy poézie smerom k iným druhom umenia, predovšetkým k výtvarnému umeniu, z neho najmä k sochárstvu. Okrem toho berie do úvahy interdisciplinárnu povahu literárnej vedy a s ohľadom na predmet a ciele výskumu v práci uplatňuje poznatky z oblasti teológie, psychológie, dejín hudby či teórie výtvarného umenia.

Publikácia pozostáva z troch vzájomne podmienených statí, pričom každá z nich sa ďalej vetví do radu „mikroštúdií“ zabezpečujúcich prehľadnosť skúmaných materiálov, ako aj systematické rozpracovanie problematiky cez viaceré prizmy pohľadu.

Prvá kapitola s názvom *Medzi žánrom a tendenciou* predstavuje diachrónny prierez vývinovými stupňami litanického žánru s ohľadom na jeho podoby a modifikácie od prvých kresťanských storočí až po súčasnosť. Autorka v tomto kontexte nadväzuje na genetickú koncepciu Ferdinanda Brunetièra, podľa ktorej žánre vznikajú, ustávajú sa do rozpoznateľných matric a nakoniec sa diferencujú na rôzne útvary prostredníctvom infiltrácie do nových štruktúr. Zároveň však s jeho teóriou polemizuje, keď odmieta hypotézu o „konečnosti“ vo vývine žánrov a zastáva transformačnú a revitalizačnú teóriu príznačnú pre modernú genológiu. Myšlienka, že hybernované žánre možno aj v odlišnej historickej etape a kultúrnej klíme opätovne rozoznať v príbuzných výrazových formách, koreš-

ponduje s cieľmi výskumu, keďže autorka sa orientuje primárne na revitalizáciu litanickej formy v modernej slovenskej lyrike (tá sa voči textom staršej proveniencie vyznačuje väčšou variabilitou výrazu a tendenciou k žánrovému synkretizmu). Súčasťou state je tiež sémantická špecifikácia pojmov, s ktorými bádatelka pracuje systematicky v celej práci a ktoré sa navzájom líšia iba jemnými významovými nuansami (básnické litánie ako významovo-tvarové paralely k náboženským pretextom, litanická forma zohľadňujúca najmä výrazovo-kompozičnú štruktúru predlohy a repetitívna forma preferujúca enumeratívnosť a postupy kombinatoriky).

Jadrom kapitoly je minuciózna komparatívna analýza kompozično-výrazovej a motívicko-tematickej štruktúry Litánií k svätým a Loretánskych litánií, keďže uvedené textové matrice slúžia autorke ako východisko skúmania beletristických materiálov. Okrem teologických výkladov žánru sa J. Juhásová opiera o genetický model modlitby W. Sadowského vybudovaný na metóde archeologického odkrývania spoločného genotypu v textoch príbuzných litániám. Konkrétne ide o trojicu sledovaných génov – ekteniálny (proseбно-dialogický), polynomický (mnohočlenný) a chairetizmický (hymnicko-pozdravný), ktoré predstavujú jednu z dominant výskumu. V závere state sa autorka venuje básnickým realizáciám litanickej formy v dielach moderných lyrikov, ktorí výrazne ovplyvnili literárne aktualizácie žánru v slovenskej poézii: Charles Baudelaire: *Litánie k Satanovi* (/1857/, 1995), André Breton: *Volný zväzok* (/1931/, 1967), Vítězslav Nezval: *Píseň písni* (*Žena v množném čísle*, 1936), František Halas: *Staré ženy* (/1935/, 1966) a Alain Ginsberg: *Kvílenie* (/1956/, 2016). Na základe analýz zisťuje, že texty sa v súlade s avantgardnými poetikami čiastočne vymykajú z rámca náboženskej predlohy, keďže predstavujú „individuálne riešenia intertextového nadväzovania“ (s. 39) a reagujú na aktuálne problémy dobovej spoločnosti. Dodáva, že pre básnické litánie je symptomatická subverzia významov, ambivalentnosť prameňniaca zo synkretizmu protichodných tendencií (napr. vysoké a nízke), ale zároveň schopnosť

uchovať si perspektívu ideálnosti, ktorá je v kontraste s problematickou životom.

Druhá časť monografie *Litánie v poézii nadrealistov a básnikov katolíckej moderny* sa zaoberá príčinami revitalizácie litanickej formy v poetike avantgárd, pričom zohľadňuje dejinné udalosti 20. storočia (napr. objavy na poli vedy, prvá svetová vojna) interferujúce filozofický systém surrealizmu i slovenskej nadrealistickej tvorby. Východiskom uvažovania je pre bádatel'ku najmä prednáška francúzskeho spisovateľa a zakladateľa surrealizmu A. Bretona, ako aj svetonázorové založenie *Druhého manifestu surrealizmu* (1930) inšpirovaného hermetickými a ezoterickými náukami. Autorka sa tak usiluje o komplexné uchopenie litanickej formy v nadrealistickej poézii nielen na pozadí dobovej spoločenskej situácie, ale aj cez prizmu svetových avantgárd. Okrem toho sa kapitola zameriava na enumeráciu dištingtívnych znakov nadrealistického modelu básnických litánií v komparácii so sakrálnymi predlohami a demonštráciou týchto znakov na textoch vybraných básnikov (Rudolf Fabry, Vladimír Reisel, Pavol Bunčák, Ján Rak a Štefan Žáry). Detailnejšej výrazovo-sémantickej analýze, vrátane hláskovej inštrumentácie verša, podrobuje báseň R. Fabryho *La fée de la mer (à André Breton, 1935)*, ktorá reprezentuje logicky koncipovanú litanickú formu, odkláňajúca sa od rozumom nekontrolovanej asociatívnej hry predstáv typickej pre poetiku surrealizmu. J. Juhásová zisťuje, že nosnou témou nadrealistických litánií býva ženský princíp, ktorý je konfrontovaný s hriechom, efemérnosťou života alebo smrťou, ako aj to, že básnici pri jeho stvárnení pracujú primárne s parcializáciou ženského tela.

Rovnaký metodologický postup uplatňuje bádatel'ka aj pri výskume litánií v tvorbe básnikov katolíckej moderny, ale prirodzene zohľadňuje osobitosti ich poézie plynúce z cirkevných dogiem a kňazského povolania. V básnických litániách kňazov-básnikov, na rozdiel od nadrealistov, nachádza trubadúrske podnety vyjadrené na úrovni témy (čistá láska k žene, oslava národa) i výrazu (využívanie hudobných prvkov, piesňovosť). Prostredníctvom interpretačného

čítania básne *Oblaky* (1939) od Paľa Olivu dokazuje, že revitalizácia litanickej formy v poézii básnikov katolíckej moderny bola snahou o „modernizáciu“ duchovnej tvorby a realizovala sa na zložitej trajektórii vedúcej „od liturgického textu cez poetisticko-surrealistické aktualizácie opäť k textom s duchovnou intenciou“ (s. 70). Aktualizáciu litánií s využitím poetistických a postsymbolistických impulzov (inšpirácia R. M. Rilke a H. Bremond) sleduje aj na textoch stvárnujúcich telesnú krásu ženy (napr. Pavol Gašparovič Hlbina, Rudolf Dilong, Julo Zborovjan a i.), pričom demonštruje, že v nich dochádzalo ku konfúzii medzi sakrálnym a profánnym. Autorka týmto konštatovaním mení tradičný prístup k tvorbe básnického okruhu, ktorého jadro tvorili predstavitelia viazaní celibátom, keď ukazuje, že v ich básnických litániách sa vzájomne funkčne prepája senzuálna a spirituálna (mariánska) láska. Zaujímavým zistením je, že výrazný vplyv nelitanických piesňových prvkov (napr. ľudová pieseň, duchovná pieseň, žalmy a i.) na tvorbu katolíckych básnikov spôsobil, že nadrealisti síce sakrálnu litániu vedome profanizovali, ale z hľadiska kompozičnej výstavby realizovali litanickú formu v čistejšej podobe.

V tretej kapitole s názvom *Podoby litanickej formy od druhej polovice 20. storočia* sú predmetom výskumu texty napísané v intenciách socialistického realizmu (napr. Ladislav Mňačko, Pavol Gašparovič Hlbina, Vladimír Reisel, Pavol Koyš, Pavol Horov a i.), ale aj básne vyjadrujúce individuálny vzdor voči praktikám totalitnej moci (napr. Valentín Beniák, Janko Silan, Rudolf Dobiáš, Ján Buzássy, Jozef Mokoš a i.). Výskum ukazuje, že litanická forma sa v socialistickom realizme prelínala s rôznymi žánrovými formami (napr. óda, agitka, polemika) a slúžila ako prostriedok na podporu prorežimových ideí či formuláciu nepriateľských hesiel. Pri skúmaní náboženských postupov a motívov prítomných v poézii schematizmu autorka vychádzala najmä z postrehov Reného Bílika a Michala Habaja, ktorí sa podrobnejšie zaoberali filiáciou socializmu s náboženskými úkonmi, pričom poukázali na snahu socialistického umenia de-

322 štruovať tradičné kresťanské hodnoty a situovať sa do polohy novej alternatívy voči nim. Analýzou básnických litánií autorov, ktorí kritizovali oficiálny politický systém, sa zase dokázalo, že často pracovali s kódovanou obraznosťou vyjadrujúcou bezútešnosť z neslobody povojnového obdobia a obavy z nastupujúcej normalizácie.

Ťažiskovou témou state sú premeny slovenskej lyriky 20. a 21. storočia s ohľadom na postupné scivilňovanie výpovede v konfrontácii s pateticky ladenou prežimovou tvorbou. V tomto kontexte J. Juhásová nadväzuje na štúdiu Jaroslava Šranka venovanú konceptualizmom v slovenskej poézii a na závery Lubomíra Plesníka, ktorý vzťah medzi náboženským textom a civilnou umeleckou výpoveďou skúmal z perspektívy teórie komunikácie. Autorka sa orientuje predovšetkým na diela básnikov syntetizujúcich enumeratívnosť (repetitívnu formu) ako prostriedok odpatetizovania výpovede s údivom nad „všednými“ reáliami každodenného života. Pri výskume berie do úvahy pomerne širokú škálu autorských poetík – od prvých prejavov civilnosti v poézii dvadsiatych rokov 20. storočia a v básňach prvej poprevratovej generácie (napr. Ján Smrek, Emil Boleslav Lukáč, Laco Novomeský a i.) cez poéziu druhej polovice 20. storočia (napr. Trnavská skupina, Osamelí bežci, básnickí solitéri Mikuláš Kováč, Štefan Strážay a i.) až po texty súčasnej slovenskej poézie zohľadňujúce aktuálne básnické línie definované J. Šrankom (spirituálna poézia, poézia súkromia, poézia nekonformného individualizmu a experimentálno-dekonštruktívna línia poézie).

Medzi najdôležitejšie výsledky bádania patrí zistenie, že v súčasnej poézii (napr. Ján Zambor, Marián Milčák, Ladislav Lipcsei a i.) sa opätovne centralizujú postavy svätcov, ale na rozdiel od textov staršej proveniencie (stredovek, barok) v ich pozícii figurujú nenápadné postavy reprezentujúce neobyčajnosť všednej skutočnosti. Atribút „zázračnosti“ sa rovnako zvykne pripisovať aj prírodným alebo kultúrnym objektom (napr. Ján Stacho, Ivan Laučík, Erik Jakub Groch a i.), pričom zvykne dochádzať k prieniku medzi ódicko-harmonizujúci-

mi a civilizačnými prvkami. Podnetne pôsobí tiež konštatovanie, že variovanie rôznych prvkov litanickej formy (spojené s viacnásobným opisom) umožňuje subjektu (podobne ako v sakrálnych litániách) intenzívnejšie premýšľať nad tajomstvom, ktoré ho presahuje (sebadefinovanie subjektu často závisí od „vyššieho“ princípu, ktorý zvyčajne nezastupujú sakrálné reálie, ale súcna okolitého sveta).

Monografia Jany Juhásovej prináša do slovenského literárnovedného priestoru sumu nových zistení, ktoré zásadným spôsobom obohacujú a zároveň korigujú doterajšie výskumy súvisiace s litanickou formou. Autorka zachytáva vybranú tému v komplexnosti, keďže v súlade s princípmi semiopoetiky skúma nielen kompozično-výrazový, ale aj námetovo-sémantický plán básní, kriticky prehodnocuje doterajšie zistenia, predmet výskumu reflektuje aj v kontexte inonárodných a mimoliterárnych súvislostí, na základe čoho sprostredkúva presahy umenia smerom k ľudskej životnej situácii. Osobitným prínosom práce je, že mení tradičný pohľad na litanický žáner, ktorý sa zvykne spájať výhradne s textami staršej proveniencie, a dokazuje, že básnické aktualizácie litanickej formy nachádzajú bohaté uplatnenie aj v modernej slovenskej lyrike. Okrem poznatkov z oblasti poetiky poskytuje aj nové podnety pre čítanie a reflexiu textov s repetitívnym princípom, keďže povedomie o litanickej forme umožňuje percipientovi vnímať básne v kontexte nových interpretačných perspektív.

Mgr. Anna Bukovinová
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: annabukovinova@gmail.com